

РИЗИКОВІ ДОГОВОРИ ЗА АВСТРІЙСЬКИМ ЗАГАЛЬНИМ ЦИВІЛЬНИМ УЛОЖЕННЯМ 1811 Р. ЯК РЕЦЕПЦІЯ АЛЕАТОРНИХ ДОГОВОРІВ У РИМСЬКОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

RISK CONTRACTS UNDER THE AUSTRIAN GENERAL CIVIL CODE OF 1811 AS THE RECEPTION OF ALEATORY CONTRACTS IN ROMAN PRIVATE LAW

Савуляк Р.В., к.ю.н.,

докторант кафедри історії держави, права та політико-правових учень

Львівський національний університет ім. Івана Франка,

суддя судової палати з розгляду цивільних справ

Львівський апеляційний суд

Стаття присвячена з'ясуванню поняття ризикових договорів та охарактеризуванню їхніх видів, закріплених в Австрійському загальному цивільному уложенні 1811 р., а відтак, аналізу відображення в даному інституті зобов'язального права рецепції алеаторних договорів у римському приватному праві, позаяк головним джерелом Уложення було насамперед пандектне право.

Автором опрацьовано зміст глави XXIX «Про договори ризикові» (ст. 1267–1292) розділу другого «Про особисто-майнові права» частини другої «Про майнове (речове) право» Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р. Встановлено, що Уложення визнає ризиковими договорами ті, за якими обіцяється і приймається якась очікувана, ще невідома вигода.

У статті розглянуто такі види ризикових договорів, передбачені Австрійським загальним цивільним уложенням 1811 р.: парі, гра, лотерея; всі договори купівлі та інші договори, предметом яких є очікувані права чи майбутні, ще невідомі речі; пожиттєва рента; громадські пенсійні установи; договори страхування і бодмерейні договори.

Автором виявлено, що визначений Уложенням перелік підвидів ризикових договорів майже аналогічний переліку алеаторних договорів, регламентованому римським приватним правом. Поза тим, з'ясовано, що австрійським законодавцем, на відміну від римських юристів, було сформульовано поняття ризикового договору. Крім того, у статті розкрито, що Уложення визнавало і регламентувало парі, гру і лотерею, на противагу римському приватному праву, яке встановлювало для них своєрідний і дуже обмежений правовий режим. А також розглянуто доволі ретельне врегулювання Уложенням договору пожиттєвої ренти, на відміну від недостатньо чітких положень римського права про договір довічного утримання. Крім того, автором констатовано, що договір про спільний пенсійний капітал є цілкомовитою новацією австрійського законодавця, порівняно з римським приватним правом.

Ключові слова: Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 р., пандектне право, парі і гра, договір купівлі надії, договір купівлі майбутньої речі, договір пожиттєвої ренти, спільний пенсійний капітал, договір страхування, бодмерейний договір.

The article is devoted to elucidating the concept of risk contracts and characterizing their types enshrined in the Austrian General Civil Code of 1811, and therefore to the analysis of the reflection in this institution of the mandatory right the reception of aleatoric contracts in Roman private law, since the main source of the Code was primarily pandect law.

The author investigated the content of chapter XXIX «On Risky Contracts» (articles 1267-1292) of the second section «On Personal and Property Rights» of the second part «On Property (Real) Law» of the General Civil Code of the Austrian Empire of 1811. It was established that the Code recognizes risky contracts are those under which some expected, yet unknown benefit is promised and accepted.

The article examines the following types of risk contracts provided for by the Austrian General Civil Code of 1811: betting, gambling, lottery; all purchase contracts and other contracts, the subject of which are expected rights or future, as yet unknown things; life annuity; public pension institutions; insurance contracts and bodmerei contracts.

The author found that the list of subtypes of risk contracts defined by the Code is almost similar to the list of aleatoric contracts regulated by Roman private law. In addition, it was found that Austrian legislators, in contrast to Roman lawyers, formulated the concept of a risk contract.

In addition, the article reveals that the Code recognized and regulated betting, gaming and lotteries, in contrast to Roman private law, which established a peculiar and very limited legal regime for them. A rather careful regulation of the life annuity contract was also considered, in contrast to the insufficiently clear provisions of the Roman law on the contract of life support. In addition, the author states that the agreement on joint pension capital is a complete innovation of the Austrian legislator, compared to Roman private law.

Key words: The General Civil Code of the Austrian Empire in 1811, pandect law, betting and gambling, a contract for the purchase of hope, a contract for the purchase of a future thing, an annuity contract, joint pension capital, an insurance contract, bodmerei contract.

Постановка проблеми. Австрійське загальне цивільне уложення 1811 р., яке поширювалося і на західноукраїнські землі, діяло в них і після розпаду Австро-Угорської монархії, а саме: в Галичині, анексованій Польщею, – до 1933 р., в Буковині, захопленій Румунією, – до 1938 р., у Закарпатті, приєднаному до Чехословаччини, – до 1939 р. Тож, зважаючи на те, що Уложення мало вагомий вплив на розвиток цивільного права на західноукраїнських землях, на наш погляд, воно вплинуло і на становлення українського цивільного права загалом, а також утвердження української цивілістичної науки. А тому врахування його позитивного досвіду, перевіреного часом (у т. ч. упродовж понад 200-річної чинності, з відповідними змінами і доповненнями, в Австрії і дотепер), залишається актуальним, тим паче з огляду на те, що деякі положення Австрійського загального цивільного уложення 1811 р. мають неоціненне значення для сучасної української науки цивільного права та зберігають свій інноваційний характер для чинного національного законодавства. Так, виокремлення Уложенням такого виду договорів, як ризикові, та доволі детальна

регламентація його різноманітних підвидів, на наше переконання, засвідчує доцільність закріплення ризикового договору як окремого виду договорів і в Цивільному кодексі України, а відтак, вважаємо, заслуговує особливої уваги українського законодавця у подальшій законотворчості.

Поза тим, слід наголосити, що, оскільки основним джерелом Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р. було, головне, пандектне право, тобто рецептоване і пристосоване до нових умов римське право [1, с. 7; 2, с. 93], то варто дослідити, чи становлять норми Уложення про ризикові договори рецепцією римського приватного права, яке регламентувало деякі алеаторні договори.

Стан дослідження. Українськими вченими опрацьовано положення Австрійського загального цивільного уложення 1811 р. як про зобов'язальне право в цілому, так і про деякі види договорів. Цим питанням приділяли увагу, зокрема, В. В. Альошин, О. С. Блажівська, С. Я. Вавженчук, Ю. О. Заїка, Є. О. Зверев, М. М. Миньо, Я. М. Романюк, Л. Я. Свистун, В. М. Слома, Ю. Ю. Соїка, М. В. Ткаченко, Н. В. Федорченко, Н. І. Шутко та ін. Проте, науковці

не присвячували окрему увагу аналізу регламентації Уло-
женням ризикових договорів. Лише дуже коротко про них
згадує Н. І. Шутко у своєму дисертаційному дослідженні
стосовно зобов'язального права за Цивільним кодексом
Австрії 1811 р. та його застосування на західноукраїн-
ських землях у 1811–1939 рр. [3, с. 111–112].

А тому **мета статті** – з'ясувати поняття ризикових
договорів та охарактеризувати їхні види, закріплені
в Австрійському загальному цивільному уложенні 1811 р.,
а відтак, проаналізувати відображення в даному інсти-
туті зобов'язального права рецепції алеаторних договорів
у римському приватному праві.

Виклад основного матеріалу. У розділі другому «Про
особисто-майнові права» частини другої «Про майнове
(речове. – *Примітка Р. С.*) право» Загального цивільного
уложення Австрійської імперії 1811 р. ризиковим догово-
рам присвячена окрема глава XXIX «Про договори ризи-
кові» (ст. 1267-1292) [4, с. 1131–1133].

Уложення визнає ризиковими договорами ті, за якими
обіцяється і приймається якась очікувана, ще невідома
вигода (ст. 1267) [4, с. 1131]; тобто за ними дається і при-
ймається обіцянка щодо одержання вигоди, настання якої
наперед невідоме. Як відзначає Н. І. Шутко, за цими дого-
ворами зміст обов'язків сторін повинен бути залежати біль-
шою чи меншою мірою від випадку, тобто від події з неві-
домим наслідком (або ж якщо щодо настання такої події
наявні сумніви хоча б в одній із сторін договору) [3, с. 111].

Слід наголосити, що такий вид договорів не був нова-
цією Загального цивільного уложення Австрійської імперії
1811 р., позаяк перша згадка про ризикові договори зустрі-
чається у римському приватному праві, якому вони були
відомі під назвою алеаторні [5, с. 25; 6, с. 62; 7, с. 427]. Цей
термін походив від наступних латинських слів: *alea* – гра
в кості [8; 9; 10; 11]; можливо, буквально, гральна кістка,
жереб [12], азартна гра [8; 9]; гра на ризик чи на випадко-
вість [9]; ризик, шанс [8; 9; 10]; будь-яка невизначена або
умовна річ [9], випадок, авантюра, азарт, небезпека [9; 10],
удача, фортуна, загроза [10]; *aleator* – гравець [13; 14; 15;
16] (тобто азартний гравець. – *Примітка Р. С.*), гравець
у кості [13; 14; 15; 16]; *aleatorius* – гравцевий, гральний
[17; 18; 19; 20]; *aleatorium* – гральний дім [21; 22]. Отож,
поняття «алеаторний» стародавні римляни розуміли як
«з невизначеним результатом, залежно від випадкової
події», буквально «залежно від кидка гральної кістки»
[12]; щоправда, саме поняття алеаторного договору у рим-
ському приватному праві не було сформульовано. У сучас-
ній же українській мові «алеаторний» означає «той, що
пов'язаний із ризиком» [23], ризиковий. А в національ-
ній цивілістичній науці алеаторні (ризикові) договори
розуміють як договори на ризик, адже при їхньому укла-
денні сторони не можуть чітко визначити межі виконання
своїх обов'язків, не спроможні заздалегідь встановити
обсяг або саму можливість отримання певного блага на
момент вчинення правочину, так як наперед невідомо, яка
із сторін одержить вигоду, винагороду, збагачення, а яка
знає збитків, втрату; відтак, кожна сторона несе певний
ризик, оскільки результат договору залежить від випадку
[24, с. 184; 25, с. 225]. Такий доктринальний підхід у трак-
туванні цього своєрідного виду договорів є продовжен-
ням давньоримської традиції, де в алеаторних договорах
саме ризик виступав юридичним елементом (умовою)
зобов'язання [26, с. 53].

Загальне цивільне уложення Австрійської імперії
1811 р. визначало, що ризикові договори належать до
оплатних або безоплатних договорів, залежно від того, чи
обіцяно щось взамін чи ні (тобто залежно від обіцянки від-
шкодування. – *Примітка Р. С.*) (ст. 1267). Однак, за ними
не допускається спір щодо збитків більше, як на половину
ціни (ст. 1268) [4, с. 1131]. З огляду на таке законодавче
положення, польський юрист, професор Львівського
університету, який у 1905-1917 рр. очолював кафедру

австрійського приватного права на юридичному факуль-
теті, Ернест Тіллер наголошував, що, якщо метою укла-
дення ризикового договору був ризик (тобто не отримання
очікуваної вигоди, а сам по собі факт ризику, азарт. – *При-
мітка Р. С.*), наприклад при грі, то наслідки подій не під-
лягали оскарженню [27, с. 82–84].

До ризикових договорів Австрійське загальне
цивільне уложення 1811 р. відносило такі: парі, гра, лоте-
рея; всі договори купівлі та інші договори, предметом
яких є очікувані права чи майбутні, ще невідомі речі;
пожиттєва рента; громадські пенсійні установи; договори
страхування і бодмерейні договори (ст. 1269) [4, с. 1132].
З огляду на зазначене слід зацентувати, що римське при-
ватне право розцінювало як алеаторні договори майже
ідентичний перелік видів договорів, що засвідчує доволі
вичерпну рецепцію австрійським законодавцем давньо-
римських положень про такий перелік. Надалі детально
розглянемо регламентацію Уложенням кожного названого
виду ризикових договорів та, відтак, проаналізуємо обсяг
і зміст рецепції норм римського приватного права при
їхньому правовому регулюванні.

Так, Австрійське загальне цивільне уложення 1811 р.
передбачало, що парі виникає, якщо щодо невідомої ще
обом сторонам події між ними домовлена певна ціна на
користь тієї сторони, чия твердження виявиться правиль-
ним. Притому парі визнається недійсним, якщо сторона,
яка виграла, була впевнена у результаті і приховала це від
другої сторони. Якщо ж сторони, котра програла, результат
був відомий завчасно, то вона вважається дарувальником
(ст. 1270). Добросовісні та взагалі дозволені парі вважа-
ються укладені зобов'язанням, якщо обумовлена ціна не
тільки була обіцяна, а й справді сплачена або внесена на
зберігання; а тому вона не може бути витребувана у судо-
вому порядку (ст. 1271) [4, с. 1132].

Будь-яка гра – це вид парі; відтак, до ігор застосову-
ються ті ж правила, що й до парі (ст. 1272). Уложення
передбачало, що державними законами визначається, які
саме ігри заборонені взагалі або заборонені особливим
класам людей, якому покаранню підлягають особи, котрі
займаються забороненими іграми, та ті, які допомагають
їм у цьому шляхом шахрайства (ст. 1272) [4, с. 1132].

Лотерея між приватними особами, яка полягає у парі
або грі, відбувається за правилами парі чи гри. Якщо ж
лотерея відбувається для здійснення розподілу чи вибору
або для вирішення спору, то застосовуються правила,
встановлені для інших договорів (ст. 1273). Державні ж
лотереї проводяться не за правилами парі та гри, а на під-
ставі оприлюднених планів щодо кожної такої лотереї
(ст. 1274) [4, с. 1132].

Стосовно рецепції в нормах Австрійського загаль-
ного цивільного уложення 1811 р., врегульовуючих парі,
гру і лотерею, положень римського приватного права слід
зацентувати увагу на такому. Попри те, що до алеатор-
них правочинів римські юристи відносили передусім ігри
і парі (зрештою, сама назва означених договорів походила
від слів «гра в кості», «азартна гра», «гравець» і т. п., про
що висвітлено вище. – *Примітка Р. С.*), однак ставлення
до них було традиційно негативним, оскільки такі дого-
вори визнавалися аморальними, а спори, що виникали
з них, не підлягали позовному захисту [5, с. 25]. Тут слід
пояснити, що позаяк у Стародавньому Римі до азартних
ігор ставилися зневажливо, то термін «*aleator*» (гравець)
вживався як докір [28; 29]. Так, Марк Туллій Цицерон не-
одноразово з осудом відгукується про гравців. Зокрема, він
приврівнює азартних гравців до «перелобників, нечистих
і безсоромних громадян» (Cic. Catil. 2. 10. 23) [30]; у праці
«Філіппіка, або Орації: 14 орацій проти Марка Антонія»
Цицерон заявляє, що гравець у кості – це найнікчемніша
людина з усіх можливих (Cic. Phil. 2. 56) [31]; а в Листі до
Тита Помпонія Аттіки від 11.04.44 р. (Лист XIV, 5) імпера-
тор засуджує Марка Антонія за його політичні ігри, називає

ваючи його гравцем в азартні ігри (Att. XIV. 5) [32]. Римський оратор і поет-сагірик Ювенал наполягав, що «alea turpis» – «гра потворна, ганебна» (Juv. 11. 176); «damnosa alea» – «азартна гра шкідлива» (Juv. 14. 4) [33]. Більше того, азартні ігри були заборонені спеціальними законами за часів республіки та імперії. Так, положення про те, що «vetita legibus alea» – «азартні ігри заборонені законом», містяться, зокрема, в «Одах» (лат. – «Carmina») Горация (Книга III, вірш 24, рядок вірша 58) (Hor. Carm. III. 24. 58) [34]; у згадуваній «Філіппіці» (Cic. Phil. 2. 56) [31]; а також у Дигестах Юстиніана (Dig. 11, tit. 5) [35], на детальнішому розгляді відповідних норм яких ми зупинимося далі.

Титул V «Про гравців в азартні ігри» книги одинадцятої Дигестів Юстиніана містить чотири фрагменти з роз'ясненнями Ульпіана, Павла і Марциана щодо азартних ігор та парі [35, с. 341-342]. Оскільки у Дигестах Юстиніана зібрано 9200 уривків (фрагментів) з 2000 творів 39 найвидатніших римських юристів – здебільшого тих, хто мав право офіційного тлумачення законів [36], саме вони виступали основним джерелом для рецепції положень римського приватного права. Тому у статті ми аналізуватимемо рецепцію саме норм Дигестів Юстиніана. Уточнимо, що посилання на подані нижче цитати з Дигестів позначено нами за ustalеними скороченнями, де Д. – Дигести, 1-а цифра – книга, 2-а – титул (на такі розділи поділялися книги), 3-я – фрагмент (у кожному з них подано уривки з творів одного юриста із зазначенням його імені та джерела), 4-а – параграф (з яких склалися довгі фрагменти).

Ульпіан на підставі едикту претора з приводу азартних ігор вказував наступне. Якщо хтось поб'є особу, в якій йшла азартна гра, або завдасть їй шкоди, або в цей час у цієї особи щось буде навмисне вилучено, то претор не дає позов проти того, хто внаслідок азартної гри вдається до насильства, а вносить осуд залежно від характеру справи (Д.11.5.1) [35, с. 341-342]. Він пояснював, що тут йдеться про осіб, які примушували до гри (а Павло уточнював, що також і про осіб, які утримують тих, хто програв (Д.11.5.2) [35, с. 342]); а тому на них ще й має бути накладене покарання у вигляді штрафу або вони підлягають ув'язненню, або накладенню кайданів (Д.11.5.1.4) [35, с. 342]. Якщо ж гравці вчинили грабж один в одного, то їм не відмовляється у позові, що виникає з насильницького відібрання майна, хоча вони і розглядаються як негідні (Д.11.5.1.1) [35, с. 342]. Проте крадіжка залишається безкарною, якщо вона сталася у тому будинку і в той час, де і коли йшла гра, навіть якщо той, хто її вчинив, не був гравцем (Д.11.5.1.2). Натомість, тому, хто влаштував гру, претор забороняє в'їдкувати незалежно від того (Д.11.5.1.1), де і коли той був побитий чи йому було завдано шкоду (Д.11.5.1.2).

Павло наголошував, що ухвалою Сенату заборонено грати на гроші, але виняток становили ігри, пов'язані з проведенням спортивних змагань, а саме: змагань у метанні списа чи дротика, змагань у бігу, стрибках, боротьбі, кулачному бою, оскільки вони здійснюються заради доблесті (Д.11.5.2.1) [35, с. 342]. Більше того, Марциан зазначав, що у цих випадках за законами Тиція, Публіція і Корнелія дозволено навіть укладати парі (Д.11.5.3) [35, с. 342]. Павло ж доповнював, що, крім того, предметом гри може бути те, що на бенкеті поставлено для частування (тут мається на увазі, що у багатих римлян був звичай влаштовувати під час бенкетів ігри, зокрема у кості) (Д.11.5.4). Притому, якщо програв раб чи син сімейства, то господарю чи батькові належить витребування назад (Д.11.5.4.1) [35, с. 342].

Подамо деякі уточнення і роз'яснення щодо висвітлених вище положень Дигестів Юстиніана про азартні ігри. Стосовно згаданих Марцианом законів точно невідомо, коли були прийняті два перші. А закон Корнелія, ймовірно, був одним із законів диктатора Сулли, який ухвалив кілька законів, щоб зупинити марнотратство та витрати приватних осіб [28; 29]. Англійськими (В. Сміт, В. Вейт,

Г. Маріндін) та американським (Г. Ф. Пек) дослідниками класичної античності зроблено висновок, що гра була заборонена законом за часів Плавта, який містив вимогу не порушувати закони гри в кості («lex aleagia») (Pl. Mil. II. 2) [37]. Щоправда, коментатори цього закону висловлюють різні міркування щодо значення терміну «lex aleagia» або, як подано у деяких виданнях, «lex talagia». А саме, дехто припускає, що це формулювання просто означає «правила гри з «талі» або «кісткою»; адже «таранна кістка» («talus») – це або «щиколотка» людини, або «кістка» тварини, яка була позначена цифрами з чотирьох боків і використовувалася греками та римлянами як гральні кістки. А отже, текст Плавта містить каламбур із двох значень: «Я подбаю про те, щоб ваші «талі» (або щиколотки) були зламани, щоб» (якщо прийняти перше значення) «ви не обманювали в кості у майбутньому» або (якщо взяти друге тлумачення) «ви не мали змоги порушувати державні закони». Натомість, інші дослідники вважають, що Плавт натякає на якийсь нещодавній закон у Римі проти азартних ігор. З цього приводу слід зазначити, що такі закони неодноразово проголошувалися, але відразу ставали мертвою буквою [37]. Згадані науковці відзначають, що поняття «lex talagia» («lex aleagia») слід розуміти, радше, як закони (правила – *Примітка Р. С.*) гри, а не публічні дії щодо гри [28; 29].

Ті, хто був засуджений за гру в азартні ігри, мали заплатити вчетверо більшу суму, ніж зроблена ними ставка у грі (Pseudo-Ascon. in Cic. Divin. § 24, p. 110, ed. Orelli), і визнавалися знеславленими [28; 29]. Причому «infamia» (позбавлення честі. – *Примітка Р. С.*) часто була наслідком судового рішення з приводу азартних ігор («infamia» в Римі була моральним осудом, оголошеним компетентною владою щодо окремих членів громади внаслідок певних дій, які вони вчинили, або певного способу життя, який вони вели. Вона передбачала позбавлення певних прав у публічному та приватному праві [38]). Висновок про це можемо зробити з тексту згадуваної вище «Філіппіки» Цицерона про чоловіка, засудженого за азартні ігри, а згодом відновленого у своїх правах у повному обсязі (Cic. Phil. 2. 56) [31].

Поза тим, слід відзначити, що азартні ігри допускалися в грудні під час Сатурналій – періоду загального відпочинку. А також громадська думка дозволяла людям похилого віку розважатися таким чином (Plaut. Curc. 2.3, 75; Cic. de Sen. 16, 58). Більше того, оскільки багато з перших імператорів (а саме, Август, Калігула, Клавдій, Вітеллій і Доміціан) дуже любили ігри, чим подавали нехороший приклад своїм підданим (Suet. Aug. 70, 71; Cass. Ix. 22; Suet. Cal. 41, Claud. 33; Dio Cass. Ix. 2; Suet. Dom. 21), то за часів імперії азартні ігри набули великого розквіту (Juv. 1.88-90), а закони, ймовірно, були лише номінальними. Остаточо ж усі ігри були заборонені Кодексом Юстиніаном (Cod., кн. 3, тит. 43) [28; 29].

Отже, як бачимо, Австрійське загальне цивільне уложення 1811 р. визнавало і регламентувало парі, гру і лотерею, на відміну від римського приватного права, яке встановлювало для них своєрідний і дуже обмежений правовий режим. А тому, хоча римське право і визначало гру і парі як алеаторні договори, проте норми Уложення щодо такого виду договорів про обсяг і зміст їхнього правового режиму не є рецепцією римського приватного права, а становлять новацію австрійського законодавця.

Як вказувалося вище, за Австрійським загальним цивільним уложенням 1811 р. ризиковими вважалися усі договори купівлі та інші договори, предметом яких є очікувані права чи майбутні, ще невідомі речі (ст. 1269) [4, с. 1132]. Їх Уложення називало договорами надії (себто сподівання чи очікування. – *Примітка Р. С.*). Притому звичайним договором купівлі визнається обіцяння за певну кількість майбутніх речей відповідної ціни (ст. 1275), а ризиковим договором (т. зв. купівлею надії) є купівля за

певну ціну майбутніх вигод речі гуртом або очікуваної речі (ст. 1276). Покупець у такому договорі купівлі надії несе ризик зовсім нездійсненого очікування, але також отримує й усі вигоди, як у звичайному договорі купівлі (ст. 1276).

До договорів купівлі надії Австрійське загальне цивільне уложення 1811 р. відносило, зокрема, купівлю паю у гірському товаристві (такий пай називався кука), оскільки продавець відповідає лише за дійсність паю, а покупець повинен діяти відповідно до законів про гірниче виробництво (ст. 1277) [4, с. 1132]. Особливе зацікавлення викликає закріплення австрійським законодавцем можливості укладення договору купівлі-продажу спадщини, який також розглядався як договір купівлі надії. А саме, передбачалося, що покупець спадщини, прийнятої продавцем або принаймні для нього відкритої, не лише вступає у права, а й приймає на себе зобов'язання продавця, як спадкоємця, оскільки ці права та зобов'язання не вважаються суто особистими. А тому якщо купівля спадщини здійснюється не за описом спадкового майна, то така купівля становить ризикову угоду (ст. 1278). Притому покупець спадщини не має права на речі, які належать зі спадкового майна продавцю не як спадкоємцю, а з іншої підстави, наприклад як додаткова відмова, фідеїкоміс, субституція, боргова вимога, і які належали б йому і без права спадкування. Та натомість, покупець отримує всі прирости самої спадщини, що виникають внаслідок усунення відмовопримача чи співспадкоємця або будь-яким чином, наскільки продавець мав би на них право (ст. 1279). Все, що спадкоємець отримав за правом спадкування, як, для прикладу, зібрані плоди та вимоги, зраховується до спадкової маси; і навпаки, все, що використане спадкоємцем із власних коштів для прийняття спадщини або для спадкового майна (зокрема, сплачені борги, виконані вже відмови, внесені податки і судові мита, а також, якщо не було прямо обумовлено інше, похоронні витрати), виключається зі спадкової маси (ст. 1280). Проте, вірителі спадщини та відмовопримачі можуть вимагати задоволення як від покупця спадщини, так і від самого спадкоємця. Їхні права, а також права боржників спадщини від продажу спадщини не змінюються, тож прийняття спадщини продавцем має силу і для покупця (ст. 1282) [4, с. 1132]. Якщо продавець керував спадковим майном до його передачі, то він відповідає перед покупцем, як будь-який інший повірений (ст. 1281). Якщо спадок продано за описом, продавець відповідає за все, що увійшло в опис. Якщо купівля здійснена без складання опису, то продавець відповідає за дійсність свого права спадкування, як він його представив покупцю, і за всю шкоду, заподіяну з його вини покупцеві (ст. 1283).

З огляду на викладені вище норми Австрійського загального цивільного уложення 1811 р. про договори надії чи очікування слід наголосити, що римське приватне право також виокремлювало і регламентувало такі види договорів, а саме *emptio spei* (купівля надії) та *emptio rei speratae* (купівля майбутньої, очікуваної речі), відносячи їх теж до алеаторних [24, с. 184]. Договір *emptio spei*, предметом якого була надія (сподівання) сторін, на нашу думку, фактично цілковито рецептовано в Уложенні. Щоправда, у римському праві такий договір визнавався нікчемним, якщо сподівання нездійсненні, тобто взагалі не можуть бути здійснені (наприклад, купується майбутній улов риби в той момент, коли закінуті сітки вже витягнуті) [39, с. 333]. Так, в Дигестах Юстиніана римський юрист Павло наголошував, що, якщо була угода про предмет, але предмет ще до продажу перестав існувати у світі речей, то покупка є нікчемною (Д.18.1.15) [35, с. 442]. Натомість, Уложення не встановлювало умови недійсності такого договору, покладаючи усі ризики щодо нездійсненності надії на покупця. Предметом договору *emptio rei speratae* є така річ, виникнення якої за природою речей можна очі-

кувати (наприклад, майбутній врожай, приплід). Оскільки цей договір є купівлею з умовою «якщо річ виникне», то зобов'язання за ним виникало лише в разі появи речі; щоправда, при цьому не мала значення якість майбутньої речі [39, с. 333]. У цьому контексті необхідно уточнити, що, відтак, у римському приватному праві угода про майбутні речі могла укладатися у двох формах: 1) купівля на ризик, тобто купівля шансу, надії – коли правочин вважався дійсним і в разі ненастання шансу, в разі нездійсненої надії (наприклад, купівля майбутнього врожаю, коли фактично продається і купується надія на врожай, а не сам врожай; а тому, навіть якщо врожаю не буде, такий договір не розривався); 2) купівля майбутніх речей, яка здійснювалася за ціною за одиницю виміру, – коли правочин вважався умовним (наприклад, купівля врожаю фруктового саду з умовою сплатити обумовлену ціну за одиницю виміру; а тому, якщо врожаю не буде, то угода вважалася недійсною) [24, с. 202].

З'ясуємо детальніше таке розмежування ризикових договорів купівлі римськими юристами. Оскільки інтереси господарювання зумовлювали потребу продавати сільськогосподарський врожай раніше, ніж він визрівав (про що міститься згадка у Дигестах Юстиніана: «продати плоди висячого оливкового дерева» (Д.18.1.39)), то римське приватне право передбачало договір про купівлю майбутнього врожаю [40, с. 253]. Так, Помпоній тлумачив купівлю майбутніх плодів і майбутніх дітей рабів як купівлю майбутньої, очікуваної речі (Д.18.1.8) [35, с. 441]. Тобто такий договір вважався укладеним під відкладальною умовою, тож правові наслідки наставали вже після того, коли покупець фактично набував річ у власність [40, с. 253]. Щоправда, Помпоній підкреслював, що якщо продавець вживав заходів, щоб народження не відбулося чи плоди не з'явилися, то покупець міг пред'явити позов за договором купівлі-продажу (Д.18.1.8) [35, с. 441]. Поза тим, римське приватне право відрізняло від договорів купівлі майбутньої речі договори купівлі і без речі, себто купівлі надії, можливості, шансу (*alea*), будь-якої невизначеної, умовної речі. До такого виду договорів Помпоній відносив купівлю права на рибальство чи птахоловство, а також подарунків, кинутих у потовп. На відміну від договору купівлі майбутньої речі, така купівля вважається вчиненою і якщо нічого не буде отримано (Д.18.1.8.1) [35, с. 441]. На думку німецького юриста Г. Дербурга, укладача тритомного видання пандектного права, еквівалентом купівельної ціни в таких договорах є шанс на отримання речі – *alea*. Ця домовленість не залежить від якоїсь умови, і тому ціна повинна бути сплачена навіть у разі, якщо надія на здобич зовсім не виправдалася [41, с. 244].

Слід відзначити, що закріплені Уложенням як ризиковий договір купівлі-продажу спадщини також не був новацією австрійського законодавця, так як римське приватне право теж передбачало такий алеаторний договір, регламентуючи його у титулі IV книги вісімнадцятої Дигестів Юстиніана «Про проданий спадок чи позов» (Д.18.4) [35, с. 451–452]. Притому Павло наголошував, що при продажі спадку він має існувати, щоб відбулася купівля, оскільки купується річ, а не можливість, як при купівлі права на полювання і т. п.; відтак, якщо речі не існує, то договір купівлі вважається неукладеним і сплачена ціна підлягає витребуванню (Д.18.4.7) [35, с. 451]. Римський юрист Яволен акцентував, що коли при продажі спадщини передбачено, що якщо якість права належатиме продавцю, то воно продається, то якщо продавець не отримає спадщини, він не зобов'язаний щось надати, адже угода спрямована на те, щоб покупцеві належала вигода від неї і щоб на нього ж було покладено ризик (Д.18.4.10) [35, с. 451]. Натомість, Ульпіан допускав продаж за принципом: «якщо є якийсь спадок, то він куплений тобою», розуміючи під цим надію на спадок, оскільки продається сама невідомість речі, як, наприклад, при продажі вилову

(Д.18.4.11) [35, с. 451–452]. Звернемо увагу, що Австрійське загальне цивільне уложення 1811 р. формально відносило договір купівлі-продажу спадщини до договорів купівлі надії, однак при цьому йшлося про вже прийняту продавцем або принаймні відкрити для нього спадщину, причому ризиковою визнавалася купівля спадщини лише без опису спадкового майна (ст. 1278) [4, с. 1132].

Підсумовуючи викладене вище розуміння римськими юристами алеаторних договорів купівлі, пересвідчуємося, що Уложення, на відміну від римського приватного права, не розмежовувало угоди про купівлю надії та про купівлю майбутньої, очікуваної речі, трактуючи обидва ці підвиди як договір купівлі надії (ст. 1276) [4, с. 1132] та, відтак, застосовуючи до цих договорів положення римського договору купівлі надії, шансу.

Австрійське загальне цивільне уложення 1811 р. вважало ризиковим договір пожиттєвої ренти, який виникає, коли особі за гроші або за річ, оцінену у грошовій формі, обіцяно певну щорічну виплату упродовж життя певної особи (ст. 1284) [4, с. 1133]. Пожиттєва рента може бути встановлена на час життя тієї чи іншої сторони, або також третьої особи. Вона сплачується наперед за чверть року, і припиняється у всіх випадках зі смертю особи, на час життя якої вона встановлена (1285). Ні вірителі, ні діти особи, яка обумовила собі пожиттєву ренту, не мають права оскаржувати договір. Проте вірителям надається право отримати задоволення з тієї ренти, а діти можуть вимагати здачі на зберігання зайвої частини ренти, щоб цим забезпечити собі належне їм за законом утримання (1286). Зауважимо, що дослідники розвитку рентних зобов'язань стверджують, що цей правовий інститут походить ще з римських часів [6, с. 62; 42, с. 5], однак, на відміну від інших інститутів римського права, положення про договір довічного утримання не були достатньо чітко сформувані [43, с. 85].

Уложення відносило до ризикових договорів також договір, за яким шляхом внесків створюється спільний пенсійний капітал для вкладників, їхніх дружин або сиріт. Притому сутність цього договору визначається залежно від особливостей і мети створення такого пенсійного капіталу та на підставі встановлених щодо нього умов (ст. 1287) [4, с. 1133]. Слід підкреслити, що такий вид ризикового договору був цілковитою новацією австрійського законодавця.

І, врешті, Австрійське загальне цивільне уложення 1811 р. визнавало ризиковим договір страхування, який виникає, коли особа приймає на власний ризик шкоду, яку може завдати інша особа не з власної вини, і обіцяє за певну ціну надати їй обумовлену винагороду. За цим договором страхувальник відповідає за випадкову шкоду, а застрахований за обіцяну ціну (ст. 1288) [4, с. 1133]. Звичайний предмет цього договору становлять товари, які відправляються водою чи сухопутним шляхом, а також інші речі, наприклад будинки і маєтки можуть бути застраховані від пожежі, повені та інших небезпек (ст. 1289). Якщо настала випадкова шкода, за яку було обіцяно винагороду, то застрахований, якщо не зустріне непереборну перешкоду, або якщо не було обумовлено щось інше, зобов'язаний повідомити про те страхувальника: у разі перебування їх обох в тому самому місці – упродовж трьох днів, а в інших випадках – у той термін, який був визначений для повідомлення про прийняття обіцянки, даної відсутнім (відповідно до ст. 862 Уложення, котра врегулює строки прийняття обіцянки. – *Примітка Р. С.*). Якщо таке повідомлення не буде здійснене застрахованим, якщо він не може довести факт нещастя або якщо страхувальник може довести, що шкода настала з вини застрахованого, то останній не має права на страхову суму (ст. 1290).

Договір визнається недійсним, якщо при його укладенні застрахованому вже було відомо про втрату речі або страхувальнику – про її безпечний стан (ст. 1291). Окремі підвиди договору страхування, за Уложенням, становили бодмерейне і морське страхування; притому вказувалося, що умови щодо морського страхування та правила про бодмерейний договір визначаються морськими законами (ст. 1292) [4, с. 1133].

Звернемо увагу, що римське приватне право також визнавало зобов'язання зі страхування (як майнового, так і особистого) алеаторними договорами за їхньою правовою природою (включення ризику до умов зобов'язання). Зокрема, у Стародавньому Римі вже передбачалися обов'язкові регулярні платежі, які і були засобом формування страхового фонду [26, с. 54]. Страхувальниками стали професійні колеги та спілки. Наприклад, у 133 р. н. е. була заснована Ланувійська колегія, відповідно до статуту якої особи при вступі мали внести 100 сестерціїв та амфору доброго вина, а потім щомісяця сплачувати по 5 асів [44, с. 48]. Виплата страхових сум пов'язувалася з настанням страхового випадку [26, с. 54]. Також поширювалося т. зв. особисте страхування – страхування у військових та релігійних організаціях. Його метою було не лише відшкодування витрат на поховання, а й покриття витрат, пов'язаних із переїздом після завершення строку служби, переведенням до іншого легіону, наданням коштів у разі підвищення по службі у тому самому легіоні тощо [45, с. 8-13].

Більше того, Дигести Юстиніана навіть передбачали морську позику (називаючи її ще позику морських грошей). А саме, римський юрист Модестин роз'яснював, що це позика, яку везуть через море, а буквально: транзитні, перевізні гроші, тобто гроші, дані в борг для того, щоб на них за морем були закуплені товари. Правила про морську позику поширювалися і на товари, закуплені на ці гроші, якщо вони перевозилися з покладанням ризику на кредитора (Д.22.2.1) [35, с. 518-519]. При морській позиці ризик покладається на кредитора з того дня, коли на підставі угоди корабель повинен відплисти (Д.22.2.3) [35, с. 519]. Можемо стверджувати, що такий договір до певної міри близький до бодмерейного договору, який підтверджує заклад (заставу) судна і вантажу з метою забезпечення позики, терміново необхідної для завершення перевезення, та укладення якого передбачається у тому разі, коли неможливий зв'язок із власником судна і вантажу і нема інших способів отримати вкрай потрібні гроші (наприклад, використати кредит власника судна) [46]. А отже, на наш погляд, австрійського законодавця можна вважати частково послідовником римських юристів при врегулюванні договору морської позики, а тим паче у визнанні такого договору ризиковим.

Висновки. Виділення Загальним цивільним уложенням Австрійської імперії 1811 р. ризикових договорів як окремого виду договорів було рецепцією римського приватного права, яке вирізняло алеаторні договори, як особливий вид зобов'язань. Причому Уложення містило майже аналогічний давньоримському перелік підвидів таких договорів. Поза тим, австрійським законодавцем, на відміну від римських юристів, було сформульовано поняття ризикового договору. Крім того, Уложення визнавало і регламентувало парі, гру і лотерею, на противагу римському приватному праву, яке встановлювало для них своєрідний і дуже обмежений правовий режим; а також закріплювало договір пожиттєвої ренти, в той час як у римському праві положення про договір довічного утримання не були достатньо чітко сформувані. Цілковитою ж новацією австрійського законодавця слід визнати договір про спільний пенсійний капітал.

ЛІТЕРАТУРА

1. Австрійське загальне цивільне уложення 1811 / І. Й. Бойко. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 1 : Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 848 с. С. 7–12. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/235/1-22.pdf>.
2. Бойко І. Правове регулювання цивільних відносин на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Випуск 57. С. 88–96. URL: law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2013/10/Visnik-57.pdf.
3. Шутко Н. І. Зобов'язальне право за Цивільним кодексом Австрії 1811 року та його застосування на західноукраїнських землях (1811–1939 роки): дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Львівський національний університет імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України. Львів, 2018. 258 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/Dysertatsiia-SHutko-N-1.pdf>.
4. Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 року. *Кодифікація цивільного законодавства на українських землях*: Т. 1 / Уклад. Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. ; за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. 1168 с. С. 1025–1149.
5. Булко Л. О. Алеаторні договори в системі цивільно-правових договорів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 3. С. 24–27. URL: <http://nvppp.in.ua/vip/2021/3/7.pdf>.
6. Долинська М. С. Порівняльний аналіз суб'єктів матеріального процесу, що уповноважені на посвідчення алеаторних договорів, за законодавством Радянської України та незалежної України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 62–66. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3908/1/%d0%94%d0%be%d0%bb%d0%b8%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b0%20%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%82%d1%8f3.pdf>.
7. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга пятая в двух томах. Том 2: Договоры о банковском вкладе, банковском счете; банковские расчеты. Конкурс, договоры об играх и пари. Москва : Статут, 2006. 623 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2010/DOGOVOR/DOGOVOR_KN_5_T2.pdf.
8. Alea / Félix Gaffiot. *Dictionnaire illustré latin-français*. Paris : Hachette, 1934. 1702+XVIII p. URL: <http://micmap.org/dicfro/search/gaffiot/alea>.
9. Alea / Charlton T. Lewis, Charles Short. *A Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1879. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=alea>.
10. Alea / Charlton T. Lewis. *An Elementary Latin Dictionary*. New York, Cincinnati, and Chicago: American Book Company, 1890. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0060:entry=alea>.
11. Alea. Latin Word Study Tool. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?!=alea&la=la>.
12. Aleatory / Douglas Harper. *Online Etymology Dictionary*. URL: <https://www.etymonline.com/word/aleatory>.
13. Aleator / Félix Gaffiot. *Dictionnaire illustré latin-français*. Paris: Hachette, 1934. 1702+XVIII p. URL: <http://micmap.org/dicfro/search/gaffiot/aleator>.
14. Aleator / Charlton T. Lewis, Charles Short. *A Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1879. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=aleator>.
15. Aleator / Charlton T. Lewis. *An Elementary Latin Dictionary*. New York, Cincinnati, and Chicago: American Book Company, 1890. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0060:entry=aleator>.
16. Aleator. *Latin Word Study Tool*. URL: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?!=aleator&la=la>.
17. Aleatorius / Félix Gaffiot. *Dictionnaire illustré latin-français*. Paris: Hachette, 1934. 1702+XVIII p. URL: <http://micmap.org/dicfro/search/gaffiot/aleatorius>.
18. Aleatorius / Charlton T. Lewis, Charles Short. *A Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1879. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=aleatorius>.
19. Aleatorius / Charlton T. Lewis. *An Elementary Latin Dictionary*. New York, Cincinnati, and Chicago: American Book Company, 1890. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0060:entry=aleatorius>.
20. Aleatorius. *Latin Word Study Tool*. URL: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?!=aleatorius&la=la>.
21. Aleatorium / Félix Gaffiot. *Dictionnaire illustré latin-français*. Paris: Hachette, 1934. 1702+XVIII p. URL: <http://micmap.org/dicfro/search/gaffiot/aleatorium>.
22. Aleatorium / Charlton T. Lewis, Charles Short. *A Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1879. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=aleatorium>.
23. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с. С. 21. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000989>.
24. Калужний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право: [підруч. для вищ. навч. закл.]. Київ: «МП Леся», 2014. 240 с.
25. Шутко О. М. Класифікація цивільно-правових договорів. *Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 груд. 2016 р.)* / [В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. 383 с. С. 224–227. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxod/zbirniki/2016/zbir_standotrPrLud2.pdf.
26. Великанова М. М. Ризик та його розподіл у римському праві. *Право і суспільство*. 2018. № 6. С. 52–57. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/6_2018/part_1/11.pdf.
27. Till E. *Prawo prywatne austriackie*. T. 3: Wykład nauki o stosunkach obowiązkowych, cz. ogólna. Lwów: Nakł. Ks. Seyfartha i Czajkowskiego, 1895. 447 s.
28. Alea / *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities* / William Smith, William Wayte, G. E. Marindin. London: John Murray, Albemarle Street, 1890. URL: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0063:entry=alea-cn>.
29. Alea / Harry Thurston Peck. *Harpers Dictionary of Classical Antiquities*. New York: Harper and Brothers, 1898. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0062:entry=alea-harpers>.
30. M. Tullius Cicero. *Against Catiline* / M. Tullius Cicero. *The Orations of Marcus Tullius Cicero* / literally translated by C. D. Yonge. London: Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden. 1856. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Cic.%20Catil.%202.10.23&lang=original>.
31. M. Tullius Cicero. *Orations: The fourteen orations against Marcus Antonius (Philippics)* / M. Tullius Cicero. *The Orations of Marcus Tullius Cicero* / literally translated by C. D. Yonge. London: George Bell & Sons, 1903. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Cic.+Phil.+2.56&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0021>.
32. Письма к Аттику (Epistulae ad Atticum) / *Письма Марка Туллия Цицерона к Аттику, близким, брату Квинту, М. Бруту*. Т. III, годы 46–43 / Перевод и комментарии В. О. Горенштейна. Москва; Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1951. URL: <http://ancientrome.ru/antlitrt.htm?a=1345960708>.
33. Juvenalis / *Persius, Juvenal. Satires*. London, 1845. 483 p.
34. Horati Flacci Carminum. Liber Tertius. URL: <http://www.thelatinlibrary.com/horace/carm3.shtml>.
35. Памятники римского права: Законы 12 таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. Москва: Зерцало, 1997. 608 с.
36. Дигести / О. А. Подпригора. *Юридична енциклопедія*: у 6 т. / Ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Том 2: Д–Й. 744 с. URL: <https://web.archive.org/web/20131103202512/http://cycolop.com.ua/content/view/1048/58/1/11/>.

37. T. Maccius Plautus. *Miles Gloriosus, or The Braggart Captain. The Comedies of Plautus* / Ed.: Henry Thomas Riley. London: G. Bell and Sons, 1912. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Pl.%20Mil.%202.2&lang=original>.
38. *Infamia / A Dictionary of Greek and Roman Antiquities* / William Smith, William Wayte, G. E. Marindin. London: John Murray, Albemarle Street, 1890. URL: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0063:id=infamia-cn>.
39. Козуб І. Г., Боднарук М. І. Основи римського цивільного права : навч. посібник. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 488 с.
40. Zaika Yu. Aleatory w systemie umów cywilnych. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2018. № 1 (21). С. 250–261.
41. Пандекты: Т. 2: Вып. 3: Обязательственное право / Дернбург Г. / Пер. с нем. под рук. и ред. П. Соколовского; Ред.: А. Э. Вормс, И. И. Вульферт. 3-е рус. изд. Москва, 1911. 412 с.
42. Апанасюк М. П. Договір ренти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. 15 с.
43. Посполітак В. В., Ханік-Посполітак Р. Ю. Актуальні питання договору ренти. *Наукові записки. Том 103. Юридичні науки*. 2010. С. 85–89. URL: https://mrkt.mim.kyiv.ua/ftp/t_articles/P_Pospolitak_Aktualni_pytannia.pdf.
44. Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования. Москва: Изд-во АН СССР, 1947. 283 с.
45. Шиминова М. Я. Страхование: история, действующее законодательство, перспективы. Москва: Наука, 1989. 173 с.
46. Бодмерейний договір / Економічна енциклопедія: у 3 т. / Відп. ред. Мочерний С. В. Київ: ВЦ «Академія», 2000-2002. 864 с. Том 1: А–К. Київ, 2000. URL: <http://slovopedia.org.ua/38/53393/377720.html>.